

INTERAKČNÍ PRVKY – NEDOCENĚNÁ SOUČÁST ÚSES

Ing. Ivan KASALICKÝ

AOPK ČR, Správa CHKO Křivoklátsko, Zbečno 5 270 24 Zbečno

ivan.kasalicky@nature.cz

Zákon o ochraně přírody a krajiny vymezuje územní systém ekologické stability jako jeden ze základních pojmů a nástrojů tohoto oboru. Bohužel od doby schválení zákona se ÚSES základním „pilířem“ nestal a jeho smysl a význam se prosazuje jen postupně. S přijetím nového stavebního zákona, který nově formuloval úlohu a základní povinnosti územního plánování, se postavení ÚSES trochu zlepšilo, ale je to proces pomalý a zdoluhavý, protože zejména projektanti územního plánů jsou silně konzervativní a ani pořizovatelé ještě neztrávili nové postupy územního plánování natolik komplexně, aby se situace opravdu zlepšila. Svoji část viny máme i my, orgány ochrany přírody, které máme poskytovat kvalitní územně analytické podklady, ale nemáme je ještě zdaleka v tak dobrém stavu k dispozici. Generely, pořízené mezi roky 1993 až 2005 jsou velice nestejnorodé, zpracované metodicky velmi nejednotně a jejich zkvalitnění je proces náročný a zdoluhavý. O stavu a problémech aktualizace nadregionálního ÚSES se letos mluví z mnoha stran a bylo tomu věnováno i pracovní setkání.

Není vůbec pochyb, že nad metodickými podklady je třeba se stále zamýšlet a stále je zdokonalovat, ale je třeba také stále mít na mysli, že metodiky musejí být jasné, málo komplikované, aby mohly být použitelné pro maximum případů, ale neměly by na nic zapomenout a jasně stanovit to, co je podstatné a neopominutelné a nechat určitý prostor pro přizpůsobení se konkrétním podmínkám a situacím.

Za poměrně málo vyřešenou součást projektování lokálního ÚSES považuju oblast interakčních prvků (IP) a jistě nejsem sám, mluví o tom dokonce i autoři metodických postupů. V Rukověti projektanta ÚSES (1995) jsou IP definovány jako „ekologicky významné krajinné prvky a ekologicky významná liniová společenstva, vytvářející existenční podmínky rostlinám a živočichům, významně ovlivňujícím fungování ekosystémů kulturní krajiny. V místním systému ekologické stability zprostředkovávají interakční prvky příznivé působení biocenter a biokoridorů na okolní ekologicky méně stabilní krajinu. Jsou součástí ekologické niky různých druhů organismů, které jsou zapojeny do potravních řetězců i okolních ekologicky méně stabilních společenstev. Slouží jim jako potravní základna, místo úkrytu, místo rozmnožování a pro orientaci. Přispívají ke vzniku bohatší a rozmanitější sítě potravních řetězců. Typickými interakčními prvky jsou například ekotonová společenstva lesních okrajů, remízky, [skupiny stromů](#) i solitery v polích“.

Ekologicky významná liniová společenstva jsou pak v některých pramenech charakterizována tím, že mají úzký protáhlý tvar, typická je pro ně převaha ekotonů. Nej hustší síť liniových prvků je v ČR tvořena břehovými porosty, významné jsou meze, kamenice, agrární terasy, aleje, stromořadí apod.

Biokoridory jsou relativně propracovaný prvek ÚSES, existuje pro ně poměrně jasná metodika, a to jak pro vymezení v generelu a plánu s návazností na zanesení do územně plánovací dokumentace, tak i pro navrhování a realizaci. Postavení IP je naopak poměrně nejasné, vágní a měkké. Metodika mluví o tom, že „zatímco o funkční podstatě

interakčních prvků je dnes relativně dostatek informací, které umožňují stávající interakční prvek dostatečně exaktně v krajině rozpoznat a vymezit, metodologické základy prostorové organizace interakčních prvků jsou doposud ve stadiu výzkumu a dosud dosažené výsledky neopravňují k jejich praktické aplikaci mimo modelová území.“

Shodou okolností se příští týden koná v Ústí nad Labem, na Univerzitě J.E. Purkyně, konference „Význam liniové zeleně v krajině“. V různých materiálech a dílčích výstupech výzkumu, který se touto tematikou zabývá, jsou velmi zajímavé poznatky a informace o vývoji tzv. agrárních valů, teras a dalších liniových prvků v krajině, o jejich rostlinné a živočišné složce, o hydopedologických vlastnostech apod. Bohužel jsem ale nenašel nikde zmínku o nějaké souvislosti s ÚSES. Přitom liniová zeleň se v ÚSES uplatňuje jak v biokoridorech, tak jako IP. Vyvolává to obavu, že na této univerzitě budoucí krajináře o ÚSES nevyučují, nebo nějak okrajově, ačkoli je to dnes povinná součást všech stupňů územně plánovací dokumentace a nejdůležitější, legislativně zajištěný nástroj ochrany a tvorby krajiny. Jsem totiž přesvědčen, že ÚSES by měl být jakousi zastřešující instancí, pod kterou by se veškeré biologické stránky krajiny shromažďovaly ve svých samostatných „balíčcích“ a ÚSES by je koordinoval, spojoval a představoval by jejich společný výstup pro plánovací i realizační fázi. Možná by se to dalo vyjádřit tak, že ÚSES by se měl stát hlavním východiskem krajinného plánu, jako ideálu.

Ale začal jsem o IP, tak bych se k nim měl vrátit. IP jsou dnes jakousi popelkou ÚSES, ale jejich význam pro tvorbu krajiny je naopak dost zásadní. Do této skupiny totiž nelze zahrnout pouze registrované krajinné prvky, jak to uvádí metodika, těch je příliš málo, ale naopak vše, co v krajině ještě zůstalo z původních struktur, ať už přírodních nebo člověkem kdysi vložených, ale přírodě blízkých. Mám tím na mysli jak všechny vodní plochy, vodoteče, včetně regulovaných, tak i stromořadí, aleje, meze, terasy, valy, remízy, solitery, extenzivní sady za humny či mezi poli, izolované plochy lesních porostů s výjimkou většiny nově zalesňované orné půdy, trvalé travní porosty s výjimkou většiny nově zatravňovaných ploch orné půdy. U těchto posledních dvou případů je nutné rozlišit účel zalesnění nebo zatravnění a jeho význam v krajině. V mnoha případech jde jen o možnost využití dotací, bez jakýchkoli ekologických nebo krajinných souvislostí.

Tam, kde tyto struktury v krajině chybějí, je pak nutné IP doplňovat do promyšlených struktur, navrhovat a prosazovat jejich návrhy do tzv. společných zařízení komplexních pozemkových úprav a do územně plánovací dokumentace (ÚPD), aby byly vytvořeny základní podmínky pro budoucí realizace. Bez schválení IP v projektech KPÚ a v ÚPD, je nikdy nikdo do krajiny neprosadí. A zdaleka nejde jen o klasické, tedy ekologické souvislosti ÚSES, ale také o navazující funkce protierozní, obytné, rekreační i estetické, které je přitom třeba brát do úvahy. Je to jedna z mála možných cest, jak dnes tvořit krajinu. Biocentra a biokoridory nám možná mohou zajistit, že se z krajiny nevytratí všechna přírodní stanoviště a všechny populace na ně vázané, ale krajinu pro život i pro oko nám vytvoří až jemnější struktura, tvořená IP.

Jakmile projdou schválením KPÚ bez pozemků pro IP, je celý lokální ÚSES jen polovičatou záležitostí. Je sice hezké, když budou v katastru reprezentativně zastoupeny všechny biochory či STG relevantní pro řešené území v biocentrech, propojených minimální sítí biokoridorů, ale mezi nimi se bude rozkládat území kulturní pustiny – agrární poušť, osévaná dvěma či třemi plodinami, silně erozně ohrožená, dnes nejen vodou, ale také větrem, s minimem jiných živých organismů kromě odolných plevelů a podivné populace srnčí zvěře, která je dnes schopná žít uprostřed řepkových a pšeničných lánů, protože v lese je přezvčeno.

Bohužel se velmi často setkáváme s tím, že zpracovatelé ÚPD nemají k dispozici generel, kde by byly IP dostatečně vymezeny, natož smysluplně navrženy. Pak je třeba takový generel aktualizovat a kromě konkretizace vymezení biocenter a biokoridorů až na hranice pozemkových parcel (především ve volné zemědělské části katastrů, v lesních porostech to není nezbytné, často ani možné), je nutné doplnit IP, a to jak stávající, tak i nově navrhované. Pokud již před návrhem či zadáním ÚPD byly provedeny KPÚ, což je stav velmi řídký a IP nebyly v jejich projektu dostatečně vymezeny a pozemkově zajištěny, je jen malá šance na úspěch. Pokud k aktualizaci generelů ÚSES došlo již před KPÚ a IP byla věnována dostatečná pozornost, je situace nadějnější. Většinou je situace opačná, že je platná ÚPD, bez ÚSES nebo podle starého generelu, bez IP a bez vymezení ostatních prvků na pozemky. Pak se realizace navržených prvků těžko domáháme a na IP můžeme skoro zapomenout.

Je tu také jistý problém v tom, že někteří zpracovatelé ÚPD nemají k dispozici autorizovaného projektanta ÚSES, ale třeba jen krajináře, takže není záruka dodržení stanovených metodických postupů. A ani u autorizovaných projektantů ÚSES není zdaleka vyhráno, protože i při dodržení všech doporučení metodiky jsou IP vlastně nepovinnou součástí, takže záleží na osobním přístupu konkrétního člověka. Vždyť metodické postupy praví: „již v II. etapě plánu – generelu ÚSES – je možné (nikoli však nutné) vymezit stávající interakční prvky, a to v rozdělení na nesporné a vhodné.“ A protože je to právě generel, který je základem územně analytických podkladů pro územní plány obcí, stejně jako podkladem pro projekty společných zařízení KPÚ, jsou IP prakticky odepsané! Co je nepovinné, to se většinou nedělá. Aspoň z mé zkušenosti vyplývá, že ve většině generelů na území, kterým se zabývám, nejsou IP buď vůbec nebo jen velmi chabě vymezeny. Přitom na území CHKO jsou biocentra a biokoridory převážně funkční, nacházející se z velké části v lesních komplexech, takže tato síť není nijak přehnaně aktuálně ohrožená nebo jinak pozoruhodná. Naopak IP v zemědělské krajině jsou silně omezovány a bylo by třeba je nejen důkladně vymezit, ale také navrhnout nové. A v platných ÚPD obcí často není ani ÚSES řešen, a když tak obvykle bez IP, často celkově velmi povrchně, až chybě. V poslední době jsem se setkal se dvěma diametrálně odlišnými přístupy. Jeden projektant ÚPD obce chybějící a nesprávně vymezené IP doplnil či upravil podle našich aktualizovaných požadavků, a to v samostatném výkresu. Jiný striktně odmítal vůbec samostatný výkres přírodních poměrů vytvořit, natož do koordinačního výkresu IP zakreslit, ačkoli byl již schválen projekt společných zařízení KPÚ. Ať už realizaci společných zařízení řeší pozemkový úřad nebo obec, žádný se neobejde bez dotace, nejspíš z OPŽP. A tam jednou ze základních podmínek přidělení dotace na realizaci prvků ÚSES je, že „projekt není v rozporu s územně plánovací dokumentací“. Jak tato podmínka bude vyložena úředníkem, který projekt posuzuje je však nejasné. Zde se domnívám, že je nutné, aby v textové části ÚPD bylo jasně řečeno, že se bude ÚSES realizovat v daném rozsahu včetně IP, a to podle schváleného projektu společných zařízení, resp. podle projektu KPÚ. A vůbec není na škodu, když bude rozsah IP zanesen i do výkresové dokumentace, byť se jedná většinou o linie nebo malé plošky. Zvláště, jsou-li již pozemkové záležitosti vyřešeny. Je třeba mít všechna možná úskalí schválení žádosti předem pojištěná. Jiná otázka je, co bude až OPŽP skončí?!

V plynulých dvaceti až pětadvaceti letech probíhala různá mapování, od mapování krajinných prvků, mapování naturové a biotopové apod. Existují mapy pozemkové, půdní, erozního ohrožení, BPEJ a jiné. Jsou k dispozici různé historické mapové podklady a jiné archivní materiály. Systematické mapování rozptýlené zeleně se sice nedělalo, ale jsou různé lokální mapy podle aktivity okresů či správ CHKO a pak jsou generely ÚSES, ve

kterých je někdy významná část zeleně zanesena. Propojením všech těchto různých podkladů je možné dojít k poznání, jak by měla být krajina optimálně organizována a nebylo by asi tak složité navrhnout nové uspořádání krajinných prvků, včetně jejich nezbytných protierozních, půdoochranných, komunikačních, vodohospodářských a estetických funkcí. Mnoho se dá dokonce udělat v zásadě empiricky, intuitivně na základě osobní znalosti té konkrétní krajiny a jistého citu. Dokonce bych řekl, že je lepší, když se navrhne, příp. zrealizuje něco ne docela metodicky správně, ale funkčně, než když se to neřeší jen proto, že nejsou k dispozici dostatečně výzkumem podložená východiska. Ostatní „hráči“ v krajině nezahálají, na žádné vědecké a metodické podklady nečekají a svoje zájmy realizují všemi dostupnými legálními i nelegálními prostředky. Pozemkový fond rozprodává státní půdu, developeři a jiní investoři staví, zemědělští podnikatelé skupují, pronajímají si nebo jen tak zabírají pozemky malých vlastníků a zcelují je do obrovských lánů, které osévají komerčně úspěšnými plodinami, bez ohledu na elementární zásady ochrany půdy, doporučené osevní postupy apod. A v této situaci je ochrana přírody poměrně bezzubá dokonce i na území CHKO, nemá-li k dispozici kvalitně naplánovaný ÚSES, který prošel schválením v projektu KPU a územním plánem obce. A kolik takových případů je?!

Domnívám se, že je třeba této skupině prvků (vzhledem k jejich mnohostranné funkci a významu nelze IP brát jako jednodušskou skupinu) začít urychleně věnovat zvýšenou pozornost a metodicky je dořešit, aby při dalších KPU a přicházející vlně obnovy ÚPD obcí již bylo jasné, jaké postavení budou mít a jaký důraz je třeba na jejich plánování dát.

Také je třeba počítat s tím, že realizace navržených IP nebude zdarma. Ačkoli nebude tak náročná jako zakládání nových lokálních BC a BK, bude plošně mnohem rozsáhlejší a tudíž celkově dražší. A tíha realizace IP, ale i jiných prvků ÚSES, jakož i následná péče o ně, leží vesměs na obcích, případně na pozemkových úřadech. Proto bude také nezbytné hledat zdroje a formy realizace i údržby takové, aby byly pro obce dosažitelné a využitelné. A to nejen zdroje finanční, ale také lidské.

Na druhou stranu mohou být IP i částečně ekonomicky zajímavé, a to ty, které budou tvořeny ovocnými dřevinami. Opět ovšem pouze za předpokladu, že budou existovat osoby, které budou mít zájem o sběr a zpracování plodů a o údržbu a obnovu ovocných výsadeb. Tento typ zemědělského podnikání v extenzivních výsadbách však je značně v úpadku, resp. se vyskytuje jen okrajově. Mohl by se snad trochu oživit v souvislosti s podporou biozemědělství a podporou regionálních produktů.

Problematika IP není vůbec jednoduchá a lze na ni jistě pohlížet z různých pozic odlišně. Hlavně však třeba se jí intenzivně věnovat a metodicky ji dořešit, než se vlastnické vztahy v krajině stabilizují, protože pak už bude pozdě, resp. prosazení IP do krajiny bude mnohem složitější, ne-li nemožné.